

Vol. 48. – P. 178–191. – Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnpu_psykhol_2014_48_22.pdf

4. Антонов О. В. Поняття комунікативного стилю в сучасних прагмалінгвістичних дослідженнях [Електронний ресурс]/ О. В. Антонов // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43(1). – С. 38–44. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43\(1\)__8.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43(1)__8.pdf)
Antonov O. V. Poniattia komunikatyvnoho styliu v suchasnykh prahmalinhvistychnykh doslidzhenniakh [The concept of communicative style in modern prahmalinhvistic researches] // Movni i kontseptualni kartyny svitu [Language and conceptual world view]. – 2013. – Vol. 43 (1). – P. 38–44 – Retrieved from : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43\(1\)__8.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mikks_2013_43(1)__8.pdf)
5. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования // Русское и финское коммуникативное поведение. – 2000. – Вып. 1. – С. 4–20.
6. Sternin I. A. Ponyatie kommunikativnogo povedeniya i problemy ego issledovaniya [The concept of communicative behavior and its research problems] // Russkoe i finskoe kommunikativnoe povedenie [Russian and Finnish communicative behavior]. – 2000. – Vol. 1. – P. 4–20
7. Стиль человека: психологический анализ / под. ред. А. В. Либина. – М. : Смысл, 1998. – 310 с.
8. Stil cheloveka: psihologicheskii analiz [*Humans style: psychological analysis*] / pod. red. A. V. Libina. – М. : Smysl, 1998. – 310 p.
9. Gonzales A. L. *Language style matching as a predictor of social dynamics in small groups* Gonzales A. L., Hancock J. T., & Pennebaker J. W. // Communications Research. – 2010. – Vol. 31. – P. 3–19.
10. Gudykunst W. *Culture and interpersonal communication* / Gudykunst W. & Ting-Toomey S. – Newbury Park, CA : Sage, 1988.
11. Holtgraves T. M. *Language as social action: Social psychology and language use* / T. M. Holtgraves. – Mahwah NJ : Erlbaum, 2002.

УДК 159.922.76-056.26:616.28-008.13/.14

С. Є. Чагарна

Received June 19, 2014;

Revised July 17, 2014;

Accepted July 25, 2014.

ДІАГНОСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Статтю присвячено проблемі психологічної готовності до шкільного навчання дітей із особливими потребами. Зазначено, що готовністю до шкільного

навчання – багатоаспектне явище, що включає відповідні психологічні, фізіологічні, фізичні й психічні характеристики вікового розвитку дитини, за допомогою яких вона здатна брати участь у систематичному шкільному навчанні. На основі теоретичного узагальнення досліджуваної проблеми з'ясовано низку особливостей психологічної готовності до шкільного навчання: рівень сформованості пізнавальної діяльності, соціально-комунікативних навичок, емоційно-вольової сфери, навчальної мотивації, актуальних знань і уявлень про довкілля. Аналіз загальної та спеціальної літератури показав, що впродовж останніх десятиліть у вітчизняній психології накопичений досить великий досвід діагностики готовності до школи та найбільш гостро це питання постає, коли йдеться про дітей, котрі розвивалися в несприятливих умовах, зокрема в умовах слухової депривації. Практичне значення досліджуваної проблеми зумовлено і тенденцією скорочення термінів навчання у спеціальній школі, і спрямованістю освіти на інтегроване навчання. За допомогою методик «Розвиток дрібної моторики», «Розвиток просторової орієнтації, координації рухів», «Ведуча рука», «Порівняй за формою», «Переплетені лінії», «Впізнавання фігур», «Що зайве?», «Знайти пару», «Яке обличчя?», «Палички та рисочки?», «Школа», «Погано-добре», «Профіль соціального розвитку дитини» виявлено особливості інтелектуальної, мотиваційної, емоційно-вольової, комунікативної готовності дітей із порушеннями слуху. Показано, що діти з порушеннями слуху характеризуються достатнім рівнем розвитку емоційно-вольової готовності до шкільного навчання; різноманітністю мовленнєвої готовності, що полягає в різних рівнях оволодіння словниковим запасом, діалогічним і зв'язним мовленням; вторинні відхилення, які виникають унаслідок слухової депривації, виступають причиною своєрідності розвитку сенсорики і мислення; найбільш значимими є соціальні мотиви; ігрові мотиви; мотиви, пов'язані із зовнішньою атрибутикою шкільного життя.

Ключові слова: шкільна зрілість, готовність до шкільного навчання, емоційно-вольова готовність, мотиваційна готовність, морфологічна готовність, інтелектуальна готовність, діти з особливими потребами.

Chaharna S. Ye. Diagnostics of Children with Special Needs Readiness to School. The article deals with the problem of psychological readiness of children with special needs to school studies. It is indicated that readiness to school is multidimensional phenomenon that includes appropriate psychological, physiological, physical and mental characteristics of the children's development and enables systematic schooling. Theoretical generalization of the study affords to single out a number of problems focusing on psychological readiness for school, level of cognitive activity development, social-communication skills, emotional-volitional, learning motivation, relevant knowledge and view of the outside world. Analysis of general and specialized literature has shown that over the past decade national psychology gained much experience in diagnosing readiness for school, and most urgently the issue arises in the case of its application to children who were developing in adverse conditions, particularly in terms of auditory deprivation. The use of the following techniques «Development of fine motor skills», «Development of spatial orientation,

motor coordination», «Leading Arm», «Compare the shape», «Mixed up lines», «Recognition of figures», «What is unnecessary?», «Find a pair», «What face?», «Sticks and dashes», «School», «Bad-good», «Profile of social development» can provide features of the intellectual, motivational, emotional and volitional, communicative readiness of children with hearing disorders. It has been shown that children with hearing impairment are characterized by a sufficient level of emotional and volitional readiness for school; diversity of speech readiness that is appeared at different levels of vocabulary mastering, dialogue and connected speech; secondary deviations resulting from auditory deprivation cause sensory and thinking originality; the most important are the motives associated with incidental product of learning (social motives, game motives, motives associated with the outer attributes of school life).

Keywords: school maturity, readiness for school, emotional and volitional readiness, motivational readiness, morphological, intellectual readiness, children with special needs.

Чагарна С. Е. Диагностика психологической готовности к школьному обучению детей с особенными потребностями. Статья посвящена проблеме психологической готовности к школьному обучению детей с особыми потребностями. Обозначено, что готовность к школьному обучению – многоаспектное явление, которое включает соответствующие психологические, физиологические, физические и психические характеристики возрастного развития ребенка, с помощью которых она способна участвовать в систематическом школьном обучении. На основе теоретического обобщения исследуемой проблемы выяснен ряд особенностей психологической готовности к школьному обучению, а именно: уровень сформированности познавательной деятельности, социально-коммуникативных навыков, эмоционально-волевой сферы, учебной мотивации, актуальных знаний и представлений об окружающем мире. Анализ общей и специальной литературы показал, что за последние десятилетия в отечественной психологии накоплен достаточно большой опыт диагностики готовности к школе, и наиболее остро данный вопрос звучит по отношению к детям, которые развиваются в неблагоприятных условиях, в частности, в условиях слуховой депривации. С помощью батареи методик: «Развитие мелкой моторики», «Развитие пространственной ориентации, координации движений», «Ведущая рука», «Сравни по форме», «Переплетенные линии», «Узнавание фигур», «Что лишнее?», «Найти пару», «Какое лицо?», «Палочки и черточки?», «Школа», «Плохо-хорошо», «Профиль социального развития ребенка» выявлены особенности интеллектуальной, мотивационной, эмоционально-волевой, коммуникативной готовности детей с нарушениями слуха. Показано, что дети с нарушениями слуха характеризуются достаточным уровнем развития эмоционально-волевой готовности к школьному обучению. Разнородность речевой готовности заключается в разных уровнях овладения словарным запасом, диалогической и связной речью. Вторичные отклонения, возникающие вследствие слуховой депривации, выступают причиной своеобразного развития

сенсорики и мышления. Наиболее значимыми являются социальные мотивы; игровые мотивы; мотивы, связанные с внешней атрибутикой школьной жизни.

Ключевые слова: школьная зрелость, готовность к школьному обучению, эмоционально-волевая готовность, мотивационная готовность, морфологическая готовность, интеллектуальная готовность, дети с особыми потребностями.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема готовності до шкільного навчання є однією із найважливіших у психологічній та педагогічній науках. Особливої актуальності вона набуває, коли йдеться дітей із особливими потребами, зокрема із порушеннями слуху. Тому що від її вирішення залежатиме в подальшому побудова оптимальної програми виховання та навчання дітей цієї категорії, а також формування повноцінної навчальної діяльності учнів початкових класів.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Проблема психологічної готовності до шкільного навчання ґрунтовно представлена у працях і зарубіжних, і вітчизняних дослідників. Науковці з'ясували низку особливостей психологічної готовності до шкільного навчання: рівень сформованості пізнавальної діяльності, соціально-комунікативних навичок, емоційно-вольової сфери, навчальної мотивації, актуальних знань і уявлень про довкілля (Л. Божович, Л. Венгер, О. Венгер, Н. Гуткіна, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Кононко, О. Кравцова, Л. Кузнєцова, С. Кулачківська, С. Максименко, О. Проскура, Н. Татенко, У. Ульєнкова, М. Шеремет та ін.).

Основними складниками психологічної готовності до шкільного навчання визнано мотиваційний та вольовий компоненти особистості. Цей комплекс називають мотиваційно-вольовою готовністю до шкільного навчання (І. Імедадзе, Л. Кузнєцова). У галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки проблема мотиваційно-вольової готовності до шкільного навчання висвітлена у працях О. Пархаліної, О. Рєчицької, М. Шеремет. Учені вказують на виняткову значущість цієї проблеми в аспекті підготовки дитини з особливими потребами до шкільного навчання.

У своєму дослідженні ми поставили за мету здійснити теоретико-емпіричний аналіз психологічної готовності до шкільного навчання дітей старшого дошкільного віку із особливим потребами. Для досягнення цієї мети було визначено завдання: теоретично проаналізувати, емпірично дослідити особливості морфологічної, мотиваційної інте-

лектуальної, емоційно-вольової та соціальної готовності дітей старшого дошкільного віку з особливими потребами до шкільного навчання.

Для реалізації мети й завдань нашого дослідження використано такі **методи**: аналіз літератури із проблеми дослідження, спостереження та бесіда, стандартизовані методики («Розвиток дрібної моторики», «Розвиток просторової орієнтації, координації рухів», «Ведуча рука», «Порівняй за формою», «Переплетені лінії», «Впізнавання фігур», «Що зайве?», «Знайти пару», «Яке обличчя?», «Палички та рисочки?», «Школа», «Погано-добре», «Профіль соціального розвитку дитини»).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для визначення стану дітей в умовах переходу від дошкільного до шкільного періоду у психолого-педагогічній літературі існують два основні поняття: «шкільна зрілість» і «готовність до шкільного навчання». Ці поняття адекватно відображають стан дитини, з одного боку – як підсумок попереднього дошкільного розвитку, тобто певний рівень зрілості порівняно з попередніми етапами розвитку дитини, а з іншого боку – готовність до переходу в наступний віковий етап, що пов'язаний із систематичним шкільним навчанням.

Поняття «шкільна зрілість», як правило, використовується для характеристики психофізіологічних особливостей дітей, які ідуть до школи; воно спрямоване на певний рівень морфофункціонального і психофізіологічного розвитку організму дитини, за якого можливе сприймання певного обсягу знань. Поняття «шкільна зрілість», на думку К. Речицької та О. Пархаліної, не всеосяжне, а стосується переважно фізіологічної готовності і деяких можливостей розвитку психічних процесів. Беручи за основу теоретичні погляди цих авторів, у нашій роботі ми використовуємо поняття «готовність до шкільного навчання» як найбільш вживане, яке відображає значення цього вікового періоду для подальшого розвитку дитини [7].

В академічному тлумачному словнику української мови слово «готовність» має два значення: «стан готового» і «бажання зробити що-небудь». Тлумачення цього слова дає змогу розуміти словосполучення «готовність до школи» як стан, за якого дитина повністю готова перейти в нову сферу життєдіяльності, здатна освоювати нову для неї діяльність – навчальну. Готовність до шкільного навчання – це багатоаспектне явище, що охоплює відповідні психологічні, фізіологічні, фізичні й психічні характеристики вікового розвитку дитини.

А. Запорожець зазначає, що психологічну готовність дітей до школи не можна розуміти лише як наявність у дитини будь-яких окремих властивостей та умінь, тому що вона – це цілісна система взаємопов'язаних якостей дитячої особистості, охоплює особливості її мотивації, рівень розвитку пізнавальної сфери, ступінь сформованості механізмів мовної регуляції дій і тощо [4].

У цілому можна виділити основні критерії визначення готовності дітей до школи: формування певних умінь і навичок, потрібних, щоб навчатися у школі; особистісна готовність; інтелектуальна готовність; мотиваційна готовність; емоційно-вольова готовність; комунікативна готовність.

У реальному житті рідко можна зустріти дітей, які мають усі якості психологічної готовності до школи. Але якщо одні якості забезпечують безболісний перехід до навчання, то інші відіграють другорядну роль у процесі адаптації, і це слід враховувати у практичній діяльності психологічної служби.

Аналіз загальної та спеціальної літератури показав, що впродовж останніх десятиліть у вітчизняній та зарубіжній психології накопичений досить великий досвід діагностики готовності до школи. Особливо гостро окреслене питання постає, коли йдеться про дітей, що розвиваються в несприятливих умовах, зокрема в умовах слухової депривації. Це можна пояснити тенденціями скорочення термінів навчання в спеціальній школі, а також спрямованістю освіти на інтегроване навчання [1; 6].

Підбираючи діагностичні методики, ми орієнтувалися на принципи положення дитячої психології. Зокрема враховували положення Д. Ельконіна про діагностичну схему в перехідні періоди психічного розвитку дитини, яка повинна містити і діагностику новоутворень завершального вікового періоду, і початкових форм діяльності подальшого періоду, а також фіксацію виникнення і рівня розвитку симптомів, що характеризують початок перехідного періоду.

У період переходу від дошкільного до молодшого шкільного віку, з одного боку, діагностується сформованість ігрової діяльності, рівень розвитку наочно-образного мислення, загальних пізнавальних мотивів, співвідношення зорового і смислового поля, використання символічних засобів, рівень розвитку загальних уявлень, а з іншого – втрата безпосередності у соціальних стосунках, узагальнення переживань, пов'язаних із оцінкою, розвиток самоконтролю. Д. Ельконін підкрес-

лює, що предметом такої діагностики стають не окремі психічні процеси чи функції (сприйняття, увага, пам'ять), а операціональні одиниці діяльності. Це конкретизує діагностику і дає змогу на її основі означити потрібну корекцію при виявленні відставання певних вік психічного розвитку [5].

Найбільш повну й об'єктивну діагностику розвитку досягають разом із комплексом методик, кожна з яких виявляє певні аспекти розвитку. Так, обираючи конкретні методики діагностики розумового розвитку, доцільно зважати такі принципи:

- знання сутності, структури тих параметрів розумового розвитку, які виявляються за допомогою конкретної методики;

- діагностика «актуального» і «потенційного» рівнів розумового розвитку має здійснюватися засобами і констатуючого, і навчального експериментів;

- фіксація не тільки результату вирішення завдань, а й самого процесу;

- виявлення рівня розумового розвитку має поєднувати якісну характеристику як оцінку способів вирішення дитиною діагностичних завдань і кількісну оцінку як відображення результату їх вирішення;

- діагностичні задачі для дітей кожної вікової групи мають бути представлені у доступній для них формі – вербальній і невербальній;

- вид допомоги, що надається дитині під час виконання нею експериментальних завдань і адресований різним сферам психічної діяльності (емоційно-вольовій або інтелектуальній), має спрямовуватися на виявлення особливостей довільності розумових процесів;

- обираючи показники психічного розвитку дітей з порушеннями слуху, слід враховувати умови, у яких вони розвиваються.

Логіка побудови емпіричного вивчення готовності до навчання у школі дітей із порушеннями слуху стосується дослідження морфологічної готовності (методики: «Розвиток дрібної моторики», «Розвиток просторової орієнтації, координації рухів», «Ведуча рука»), інтелектуальної готовності (методики: «Порівняй за формою», «Переплетені лінії», «Впізнавання фігур», «Що зайве?», «Знайти пару»), емоційно-вольової готовності (методики: «Яке обличчя?», «Палички та рясочки?»), мотиваційної (методики: «Школа», «Погано-добре») та соціальної готовності (методика «Профіль соціального розвитку дитини»).

Вибірку дослідження склали 54 дошкільники з порушеннями слуху ($n = 54$, 16 дівчаток, 38 хлопчиків, вік досліджуваних становив 6–8 років) навчально-виховного об'єднання «Вулик» – «Дошкільного

навчального закладу № 28 компенсувального типу (спеціального для дітей з вадами розвитку)» м. Луцька.

Аналіз отриманих результатів за зазначеними методиками допоміг нам встановити, що:

– 47,06 % дітей впевнено маніпулюють дрібними деталями, виконують дії з гудзиками, шнурками тощо (високий рівень розвитку дрібної моторики); 29,49 % – виконують завдання, дещо напружуючись, помиляються, виконання вправи вимагає у них багато часу (середній рівень розвитку дрібної моторики); 23,53 % – погано володіють олівцем, ножицями та іншим приладдям, невпевнено маніпулюють дрібними деталями (низький рівень розвитку дрібної моторики);

– 64,71 % старших дошкільників демонструють високий рівень розвитку просторової орієнтації та координації рухів; 29,41 % – середній; 5,88 % – низький. Метод спостереження допоміг нам з'ясувати, що поведінка дітей під час ігор та рухових вправ відзначається активністю, відповідною координацією рухів до запропонованих завдань тощо;

– у 5,88 % дітей із порушеннями слуху ведучою є ліва рука, а в 94,22 % – права рука;

– високий рівень сформованості перцептивної дії спостерігається у 58,82 % досліджуваних; середній рівень – у 17,65 %; низький рівень – у 23,53 %. Такі дані засвідчують те, що більшість дітей із порушеннями слуху вміють порівнювати предмети за формою, знаходять у них спільні ознаки, за допомогою яких систематизують предмети, утворюючи певні логічні зв'язки;

– розвиток уваги у дошкільників з порушеннями слуху переважно на високому (47,06 %) та низькому рівнях (41,18 %); середній рівень розвитку уваги мало виражений (11,77 %);

– у 35,29 % старших дошкільників з порушеннями слуху наявний низький рівень розвитку пам'яті; у 23,53 % – середній рівень, у 41,18 % – високий рівень. В цілому, як показав досвід нашої практичної роботи, наочний матеріал діти запам'ятовують набагато краще, ніж вербальний і є водночас опорою при пригадуванні й відтворенні; специфічні особливості зорового сприйняття дітей з порушеннями слуху впливають на ефективність їхньої образної пам'яті, в довколишніх об'єктах та явищах вони часто відзначають несуттєві ознаки;

– діти старшого дошкільного віку характеризуються достатньо розвиненим наочно-образним мисленням, умінням узагальнювати

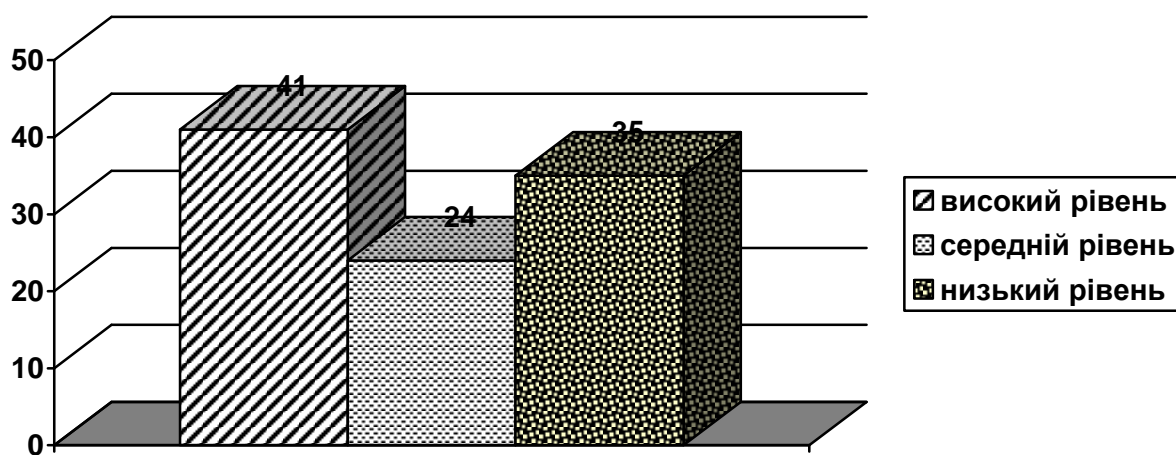

предмети на основі логічних ознак, видових відношень: тварини, рослини, іграшки за їх формою, кольором, величиною – 47,16 %. Продуктивність порівняння дітей залежить від характеру об'єктів, що порівнюються, їх складності. Наша практична робота показала, що діти із порушеннями слуху розуміють причинно-наслідкові зв'язки лише у поєднанні із реальною ситуацією, в якій ці зв'язки чітко проявляються. Вирішуючи практичні завдання, діти прагнуть перенести принцип вирішення із однієї ситуації в іншу (подібну), що у свою чергу зумовлює формування відповідних наочно-дійових узагальнень;

– у цілому (70,59 %) діти оптимістично сприймають шкільне життя: вони з позитивними емоціями сприймають школу; проявляють достатнє бажання відвідувати уроки; їм подобається спілкуватися із однолітками, спільно виконувати будь-яку діяльність; проявляється інтерес до взаємодії із учителем; дошкільники обізнані у правилах поведінки та обов'язки школярів; у 29,41 % діагностованих не сформовані потрібні знання про шкільне життя.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Узагальнюючи отримані дані за допомогою низки методик, які допомогли нам діагностувати наявний рівень сформованості морфологічної, мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової та соціальної готовності дітей старшого дошкільного віку із порушеннями слуху до шкільного навчання, ми отримали такі дані (рис. 1).

Як бачимо із рисунка 1, 41 % дітей із порушеннями слуху старшого дошкільного віку готові до навчання у школі, у цих дітей добре розвинені морфологічна, інтелектуальна, емоційно-вольова, мотиваційна та соціальна готовності; домінують пізнавальна й соціальна

Рис. 1. Відсотковий розподіл рівнів готовності до навчання у школі в дітей із порушеннями слуху, %

мотивації. У 24 % діагностованих, спостерігається залежність емоційно-вольової регуляції поведінки від обсягу запропонованих завдань; в мотиваційній сфері домінують мотиви, пов'язані із непрямыми продуктами навчання (шкільною атрибутикою); показники морфологічної, інтелектуальної, емоційно-вольової, мотиваційної та соціальної готовностей відповідають середньому рівню розвитку. 35 % старших дошкільників не достатньо готові до вступу у школу (низький рівень готовності): недостатній ступінь мовленнєвого розвитку поєднується із низькою продуктивністю мислення та довільної уваги; унаслідок обмежених уявлень про школу переважає мотивація, пов'язана із зовнішньою атрибутикою шкільного життя та грою; при виконанні запропонованих завдань, дітям, як правило, потрібна постійна допомога вчителя-дефектолога та вихователя, оскільки їм важко самостійно узагальнювати способи вирішення завдань і переносити їх в аналогічні життєві ситуації; легко відволікаються, внаслідок чого не доводять до логічного завершення розпочату справу; дрібна моторика недостатньо розвинена, маніпулювання дрібними предметами викликає значні труднощі.

Характеризуючи мовленнєвий розвиток дошкільнят, можна констатувати різнорідність їхньої мовленнєвої готовності, що полягає у різних рівнях оволодіння словниковим запасом, діалогічним і зв'язним мовленням. Вторинні відхилення, які виникають унаслідок слухової депривації, виступають причиною своєрідності розвитку мислення. У більшості дітей із порушеннями слуху наявний недостатній рівень розвитку наочно-образного мислення, труднощі спостерігаються в узагальненні способу дії та при класифікації довколишніх об'єктів.

Дітям із порушеннями слуху важко переключати увагу, і це у свою чергу призводить до зниження швидкості виконання будь-якої діяльності та збільшення кількості помилок. Діагностовані відрізняються також і за якісними показниками уваги, а саме: одним дітям притаманна нестійка увага, що поєднується з достатнім рівнем розвитку пізнавальної діяльності; іншим – властивий обмежений обсяг уваги, що поєднується з недорозвитком пізнавальних процесів, уповільненим темпом діяльності.

Перспективи нашого психологічного дослідження вбачаємо у подальшому поглибленому вивченні психологічної готовності дітей із особливими потребами до шкільного навчання та розробці спеціаль-

ної корекційної програми для покращення морфологічної, мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової та соціальної готовності.

Література

1. Астапов В. М. Психодиагностика и коррекция детей с нарушениями и отклонениями развития : хрестоматия / В. М. Астапов, Ю. В. Микадзе. – СПб. : Питер, 2008. – 256 с.
Astarov V. M. Psihodiagnostika i korrekciya detej s narushenijami i otklonenijami razvitija [Psychodiagnosics and intervention of children with disturbance of development]: hrestomatija / V. M. Astarov, Ju. V. Mikadze. – SPb. : Piter, 2008. – 256 p.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с. : ил – (Серия «Мастера психологи»).
Bozhovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in the childhood] / L. I. Bozhovich. – SPb. : Piter, 2008. – 400 p. ; il – (Serija «Mastera psihologii»).
3. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Смысл ; Эксмо, 2006. – 1136 с. ; ил. – (Библиотека всемирной психологии).
Vygotskij L. S. Psihologija razvitija cheloveka / L. S. Vygotskij. – M. : Smysl ; Jeksmo, 2006. – 1136 s. ; il. – (Biblioteka vsemirnoj psihologii).
4. Запорожец А. В. Избранные психологические труды : в 2 т / А. В. Запорожец. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 1. – С. 56.
Zaporozhec' A. V. Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]. V 2 t. / Zaporozhec A. V. – M. : Pedagogika, 1986. – T. 1. – P. 56.
5. Коломинский Я. П. Психическое развитие детей в норме и патологии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция / Я. П. Коломинский, Е. А. Панько, С. А. Игумнов.– СПб. : Питер, 2004. – 480 с.
Kolominskij Ja. P. Psihicheskoe razvitie detej v norme i patotlogii: psihologicheskaja diagnostika, profilaktika i korrekciya [Mental development of children in norm and pathology : psychodiagnosics, prevention and intervention] / Ja. P. Kolominskij, E. A. Pan'ko, S. A. Igumnov.– SPb. : Piter, 2004. – 480 p.
6. Михаленкова И. А. Практикум по психологии детей с нарушением слуха / И. А. Михаленкова. – СПб. : Речь, 2006. – 96 с.
Mihalenkova I. A. Praktikum po psihologii detej s narusheniem sluha [Tutorial of he psychology of children with hearing disorders] / I. A. Mihalenkova. – SPb. : Rech', 2006. – 96 p.
7. Речицкая Е. Г. Готовность слабослышащих детей дошкольного возраста к обучению в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Г. Речицкая. – М. : Владос, 2003. – 192 с.
Rechickaja E. G. Gotovost' slaboslyshashhih detej doskol'nogo vozrasta k obucheniju v shkole [The readiness to school of the children with hearing disorders] : ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. Zavedenij / E. G. Rechickaja. – M. : Vlados, 2003. – 192 p.